

צדק ומשפט, חסד ורחמים

קו ציפור

בפרשת ראה הכתוב מעלה על נס את מידת הרחמים שהיא אחת ממידותיו של הבורא יתברך:

”... ונתן לך רחמים ורחמך והרבך כאשר נשבע לאבתך.” (דברים יג, יח)

מידה זו מכילה מערכת ובה שלוש עשרה נקודות יסוד, המכונות שלוש עשרה מידות של רחמים. הסדרה הזאת נאמרת יום יום בתפילה ובעתות צרה ומצוקה. מידות האלו מיוחסות לקב"ה:

”ה' ה', אֵל רחום וחנון אֶרֶץ אֲפִים וְרַב חֶסֶד וְאֱמֶת. נִצַּר חֶסֶד לְאֲלֹפִים נְשֵׂא עֵוֹן וּפְשָׁע וְחַטָּאָה וְנִקָּה...” (שמות לד, ו-ז)

אחת מן המצוות המרכזיות המוטלת עלינו, היא המצווה ללכת בדרכי ה'.

”יְקִימְךָ ה' לֹו לְעַם קְדוֹשׁ כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְךָ כִּי תִשְׁמַר אֶת מִצְוֹת ה' אֵלֶיךָ וְהִלַּכְתָּ בְּדַרְכָיו.” (דברים כח, ט)

חז"ל במדרש ספרי ביארו בפרוטרוט:

”...מה הוא רחום אף אתה היה רחום מה הוא חנון אף אתה היה חנון.”

(על פי ספרי, פרשת עקב מט)

על פי זה, יהיה הגיוני להטעים את האיסור החמור לצוד את ציפור האם בשעה שהיא רובצת על אפרוחיה, בנימוק מידת הרחמים.

לא כך קובעת המשנה במסכת ברכות:

”האומר על קן ציפור יגיעו רחמיה...” משתקין אותו. (ברכות לג:)

כלומר, שליח ציבור המתפלל ואומר: ריבונו של עולם, כשם שריחמת על קן ציפור כך תחוס ותרחם עלינו, עושה **שלא כהוגן** וחובה על ציבור המתפללים לשתק אותו. הגמרא מנמקת את ההלכה הזו באמרה, שאותו שליח ציבור חוטא הוא בכך, שעושה את מידותיו של ה' **רחמים**, בעוד שאינם אלא – **גזרות!** כיצד זה מתיישב עם "אַל רַחֵם וְחַנּוּן...?"

■ גזרה שהיא רחמים

עלינו להתעמק יותר בהגדרת מידת הרחמים. מטבע הדברים, רחמים מהווים גם ביטוי לחולשה אנושית. קיים בנו קושי רגשי רב לראות סָבֵל אנושי הגורם לנו תחושה של מועקה וצער. ברור שלא ניתן לייחס חולשות אנושיות כאלו להנהגה אלוקית. אם כן, מה היא משמעות מידת הרחמים שתורה מייחסת לה?
בספרו 'מורה נבוכים' מפרש הרמב"ם שמצוות 'קן ציפור' אינה נובעת מרחמים של הקב"ה על הציפור המסוימת הזו, אלא שבאמצעות המצווה הזאת רוצה הקב"ה לחנך **אותנו** שנהיה רחמנים. האיסור לקחת אֵם על הבנים, הוא למעשה דיכוי יצר האכזריות הקיים בנו, ופיתוח מידת הרחמים במקומו.
במידה מסוימת אפשר לומר, שה' מרחם עלינו – בני האדם בעצם העובדה שהוא מדריך אותנו להיות רחמנים.

זאת ועוד.

האיסור הזה מלמד אותנו לא לנצל לרעה את אותם רגעים המופלאים, בהם ציפור האם ממלאת את ייעודה בעולם. הציפור הזו עסוקה בגידול הדור הבא של האפרוחים ולכן היא איננה דואגת לעצמה ואיננה בורחת מפני הצייד. היא מוציאה לפועל את רצון האלוקים בבנינו של העולם וביישובו. אסור לנצל את הרגע הזה לצרכינו החומריים ולצוד את הציפור על אפרוחיה. העושה זאת מחלל את הקודש.

במבט כולל יותר נוכל לומר: מצוות התורה הם ביטוי לרצון ה', המיועדות להבטיח את פיתוח העולם וקיומו, ולהעלות את בני האדם לדרגות גבוהות של מוסר ואמונה.

■ וַנִּתֵּן לָךְ רַחֲמִים

נשוב אל הפסוק שבו פתחנו את המאמר:

”וַנִּתֵּן לָךְ רַחֲמִים וְרַחֲמָהּ וְהִרְבָּה כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְתָּיִךָ.” (דברים יג, יח)

מדוע התורה חוזרת פעמיים על אותה אמירה, גם “וַנִּתֵּן לָךְ רַחֲמִים” וגם “וְרַחֲמָהּ”? מכאן הסיקו חז”ל שהביטוי “וַנִּתֵּן לָךְ רַחֲמִים”, אין פירושו שה’ ירחם עלינו אלא פירושו הוא, שה’ יחדיר בנו את מידת הרחמים באופן שתהיה חלק בלתי נפרד מאשיותנו בכדי שאנחנו נרחם על אחרים.

כאשר אנחנו נרחם על אחרים גם הוא ירחם עלינו (וְרַחֲמָהּ):

”כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים. וכל שאינו מרחם על הבריות, אין מרחמין עליו מן השמים.” (שבת דף קנא:)

הסיפור המופלא הבא ימחיש זאת עבורנו:

”מעשה בעגל אחד שהיו מוליכים אותו לשחיטה. התחמק העגל ורץ לעברו של רבי יהודה הנשיא שהתהלך במקום. הכניס העגל את ראשו מתחת לכנפי בגדו של הרב והיה פועה ומיילל, כאומר: “הצילו!” אחז בו רבי יהודה הנשיא והוליכו אל השוחט. אמר לו: לך אליו, כי לך נוצרת. אמרו בשמיים: הואיל ואינו מרחם, יבואו עליו ייסורים” (על פי בבא מציעא דף פה:).

ואכן מאותה שעה החל רבי לעבור תקופת סְבָלַי איומה. כעבור שנים לא מעטות התרחש אירוע ששינה את התמונה:

חולדה אחת המליטה את גוריה בביתו של רבי. עברה שפחתו של רבי עם מטאטא בידה וביקשה לסלק החוצה את הגורים. העיר לה רבי: הניחי להם, כתוב: “וְרַחֲמֵי עַל כָּל מַעֲשָׂיו”. (תהילים קמה, ט)

אמרו בשמים: הואיל והוא מרחם, גם אנחנו נרחם עליו. מאותו יום ואילך התרפא רבי ממחלתו. (שם)

כאן המקום לשאול:

האם כל ההדרכה להיות רחמנים מיועדת אך ורק כדי שאחר כך גם ה’ ירחם עלינו? האם התורה מדריכה אותנו להיות אנושיים כדי לקבל פרס מאת ה’?

אל הצדק

נוכל להניח במידה רבה של צדק שכוונת חז"ל באמרם: "כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמיים" היא, שמן הראוי הוא, שלפני שהאדם יתפלל לה' שירחם עליו, עליו לדרוש מעצמו להיות רחמן על אחרים. הווי אומר, כאשר אנו באים בבקשה אל ה', עלינו להיות ישרים והגונים לפחות באותו נושא. אנו נדרשים להצבת יושר אישי ולנקיון כפיים כַּרְף מוסרי מינימאלי.

מן הנקודה הזאת, נתקדם לרעיון עמוק יותר.

כאשר האדם מרחם על הבריות ובהתאם לכך ה' מרחם עליו, זו מידה כנגד מידה המשקפת דין צדק. יוצא אפוא, שכאשר ה' מרחם על המרחם אין זו מידת הרחמים, אלא משפט צדק. אמור מעתה: על ידי מידת הרחמים שלנו, יש בכוחנו להפוך את רחמי ה' עלינו לצדק ודין. זו בפירושו עליה בסולם דרגות ההנהגה האלוקית.

דוגמה מסייעת לכך נמצא בדברי הגמרא במסכת ברכות:

"אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם, כתוב בתורתך: 'אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָּנִים וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד'. (דברים י, יז) (כלומר, אינו נושא פנים ואינו מעדיף את זה על פני זה). והלוא אתה נושא פנים לישראל? שנאמר: 'יִשָּׂא ה' פָּנָיו אֵלֶיךָ!' (במדבר ו, כו) אמר להם: וכי לא אשא פנים לישראל?!"

כתבתי להם בתורה: 'וְאֶכְלֶתָּ וְשִׁבְעֶתָ וּבִרְכָתָּ' (דברים ח, י) (חייב הברכה הוא רק אחרי השובע), והם מדקדקים על עצמם עד כזית (28 גרם) ועד כביצה (57 גרם)!" (ברכות כ:)

דהיינו, עם ישראל קיבל על עצמו לברך ברכת המזון גם בטרם שביעה. על פי זה, ברגע שעם ישראל עושה לפני משורת הדין, גם הקב"ה מתנהג עמהם לפני משורת הדין. כשנניח על כפות המאזניים לפני משורת הדין מול לפני משורת הדין, נקבל את **מידת הדין והצדק** שהיא גבוהה יותר מן הרחמים.

הרחמים והחסד

כעת ניתן את דעתנו על ההבדל בין המושג – רחמים, למושג – חסד.

הרחמים מתייחסים למרוחם, לכן בעברית ניתן ליצור פועל מן המילה **רחמים**: אני מרחם, אתה מרחם. ניתן גם להטות אותה, כעין הכתוב "יִשׁוּב יִרְחֲמֵנוּ...". (מיכה ז, יט)

לא כן מידת החסד. חסד זוהי נתינה נקייה, ללא התייחסות למקבל החסד. משום כך אי אפשר בעברית להטות את המילה חסד. אי אפשר לומר 'הוא יחסדנו!' המרב שניתן לומר הוא: לעשות חסד עם פלוני.

השמש היא דוגמה מובהקת לחסד. היא מעניקה אור במידה שווה לכולם ללא התייחסות מיוחדת לגוף זה או אחר. גם אם לא יהיה אף אחד שיהנה מן האור, עדיין השמש מפיצה את אורה חנם.

על כן במידות האלוקיות, מידת החסד גבוהה מן הדין ומן הרחמים גם יחד. הנימוק הוא, מפני שהיא שוויונית, בלא התייחסות למקבל החסד. נצטט פסוק מספר תהילים שיאשר את הקביעה הזאת:

”אהב צדקה ומשפט חסד ה' מלאה הארץ.”

(תהילים לג, ה)

אך לכאורה, יש פגם במידת החסד השוויונית. היא מעניקה חסד גם למי שאינו ראוי. משום כך, כאשר אנו מתעלים להיות ראויים, הרי אנו מתקנים את הפגם במידת החסד.

יוצא אפוא, שהצבנו סולם בן שלושה שלבים. בשלב הראשון עלינו לחנך את עצמנו להיות רחמנים ובעקבות זאת ה' ירחם עלינו באותה מידה. בכך נעלה לשלב השני שהוא צדק ומשפט. המידה הזאת היא מדת הדין, דהיינו בזכות מעשים טובים.

מכאן תיסלל הדרך לשלב השלישי, שהוא קבלת החסד האלוקי העליון שברא את כל העולם כדי להיטיב לבני אדם במידה מקסימאלית.

אנו מרוממים את שם ה' מרחמים לצדק ומצדק לחסד שאין בו פגם, וכך אמר משה רבנו בתפילתו:

”ועתה יגדל נא פה ה' כאשר דברת לאמר ה' ארך אפים ורב חסד.”

(במדבר יד, יז-יח)

מתן בסתר

שלושת הדרגות האלו - חסד דין ורחמים, מוצאות את ביטויין גם בתכונות האדם בעצמו.

הדרגה הראשונה היא הרחמים שאנו מגלים כלפי המסכנים הזקוקים לעזרתנו. רכות הלב כלפי צער הזולת היא חיובית, אך יש בה מגרעת. יש איזו שהיא תחושה של עליונות שלנו על פני המסכן הזקוק לעזרתנו.

עלינו לעלות מדרגה. עלינו להבין שה' נתן לנו את היכולת ואת הכישרון כדי שנמלא את שליחותנו ונעזור למסכן. העני מקבל את עזרתנו בצדק ולא ברחמים. מה שקיבלנו מאת ה' הוא פיקדון ועלינו לשמור על הוראות המפקיד. זו מדרגה של צדק.

המדרגה הגבוהה מכולם היא החסד כלומר מתן בסתר. אנו תורמים לקופה של צדקה ואיננו יודעים למי הכסף מגיע. אנחנו לא מכירים את אלו שאנו מרחמים עליהם. התפקיד שלנו הוא לתת כגובהה וכעוצמתה של מידת החסד.

היטיב לתאר זאת הנביא הושע:

"... וְאַרְשִׁיתִי לִי בְצַדֵּק וּבְמִשְׁפָּט וּבְחֶסֶד וּבְרַחֲמִים."

(הושע ב, כא)

